

ОЛЕКСАНДЕР
СОЛЖЕНИЦІН

НОБЕЛІВСЬКА
ЛЕКЦІЯ
З ЛІТЕРАТУРИ

(Переклад Ігоря Качуровського)

Ол. Колуба 26

ОЛЕКСАНДЕР СОЛЖЕНИЦИН

НОБЕЛІВСЬКА ЛЕКЦІЯ З ЛІТЕРАТУРИ

(Переклад Ігоря Качуровського)

diasporiana.org.ua

— 1973 —

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

В останніх своїх творах Олександр Солженіцин щораз яскравіше виявляє себе послідовником Реізова й Цветаєвої: зростає його нахил до маловживаних, рідкісних, забутих слів, про які не завжди можна з певністю сказати, чи то діалектизми, чи неологізми, а з-поміж конструктивних фігур він виразно віддає перевагу анаколотові й гіпербатоніві. Усі ці лексично-стилістичні особливості я намагався відтворити в моєму перекладі (звідси, наприклад, діалектальне «нечуственный», замість літературного «нечулий»). Вважаю бо, що лише той переклад, який, окрім змісту, відтворює ще й форму оригіналу, може називатись художнім.

Видання Видавництва «Українські Вісті»

Друк: Друкарня «Українських вістей», Новий Ульм
791 Neu-Ulm, Schulgasse 1-2, Bundesrepublik Deutschland

ВІД РЕДАКЦІЇ:

Цю лекцію Солженіцин підготував для врочистости вручення йому диплома й медалі лауреата Нобелівської премії з літератури за 1970 р. Через перешкоди, що їх створили радянські урядові чинники, вручення Солженіцинові лауреатського диплома й медалі досі не відбулося. Текст лекції опублікував 25. серпня 1972 р. «Річник нобелівського фонду» в Стокгольмі.

Ніби той дикун, що зачудовано підніс чи дивовижний вихлюпень океану? чи якусь річ із захоронку пісків? а чи впалий з неба незрозумілий об'єкт метикуватий у вигинах, який то ледве блимне, то спалахне яскравим ударом променю, крутить його всіляко, крутить, шукає, як пристосувати до потреби, шукає йому приступного нижчого служіння, ніяк не догадуєтесь про вище.

Так і ми, тримаючи в руках Мистецтво, самовпевнено вважаємо себе його господарями, сміливо його спрямовуємо, оновлюємо, реформуємо, маніфестуємо, продаємо за гроші, догоджаємо сильним, уживаємо його для розваги — до естрадних пісеньок і нічного бару; то — затичкою або палицею, як схопиш — для політичних проминальних потреб, для обмежених соціальних. А Мистецтво — не споганюється від наших намагань, не втрачає на тому свого походження, щоразу і за всякого вжитку уділяючи нам частину свого таємного, внутрішнього світла.

Та чи охопимо усе те світло? Хто наважиться сказати, що дав Визначення Мистецтву? Перелічив усі його грані? А, може, й розумів і називав нам у минулі віки, та ми не могли на тому надовго затриматися: ми послухали, і знехтували, і відразу відкинули, як завжди поспішаючи змінити хоч і найліпше — аби тільки на нове! І коли нам знову скажуть

старе, ми вже не згадаємо, що це в нас було.

Один мистець вважає себе за творця незалежного духового світу і бере на свої плечі акт творення цього світу, заселення його, важливої відповідальності за нього — але підламлюється, бож так, то навантаження не здатний витримати смертний геній; як і взагалі людина, що проголосила себе центром буття, не зуміла створити урівноваженої духової системи. І якщо опанує його невдача, складають її на одвічну дисгармонійність світу, на ускладненість сучасної розірваної душі або на нетямущість публіки. Інший — знає над собою силу вищу і радісно працює маленьким підмайстром під небом Бога, хоча ще суворіша його відповідальність за все написане, намальоване, за душі, які сприймають. Зате: не ним цей світ створено, не ним він керується, нема сумніву щодо його основ, мистцеві дано лише гостріше за інших відчуття гармонію світу, красу й потворність людського внеску до нього — і гостро передати це людям. І в неспіхах і навіть на дні існування — в злигоднях, у в'язниці, в хворобах — відчуття сталої гармонії не може його покинути.

Проте вся ірраціональність Мистецтва, його сліпучі вигини, його непровіщенні знахідки, його потрясальний вплив на людей — занадто чарівливі, щоб вичерпати їх світоглядом мистця, його заду-

мом чи працею його недостойних пальців.

Археологи не виявляють таких ранніх стадій людського існування, коли б не було в нас мистецтва. Ще в передранкових сутінках людства ми отримали його з Рук, що їх не встигли розгледіти. І не встигли запитати: навіщо нам цей дар? Як з ним поводитися?

І помилялися, і помиляться всі віщувальники, що мистецтво розкладеться, втратить свої форми, помре. Помремо — ми, а воно — зостанеться. І чи ще зрозумімо ми до нашої загибелі всі його грані і всі призначення його?

Не все — називається. Дещо заводить далі, ніж слова. Мистецтво розтеплює навіть захолоду, затемнену душу до високого духовного досвіду. З допомогою мистецтва іноді посилаються нам — не виразно, короткотривало — такі одкровення, яких не виробити розміркованому мисленню.

Як ось те маленьке дзеркальце казок: у нього заглянеш і побачиш — не себе — побачиш на мить Неприступне, куди не домчати, не долетіти. І тільки душа переймається тугою.

Достоевський загадково кинув колись: «Світ урятує краса». Що це? Мені довго здавалося: просто фраза. Чи це можливе? Коли в кровожерній історії, кого й від чого рятувала краса? Ошляхетнювала, підносила — так, але кого рятувала?

Проте є така особливість ества краси, особливість становища мистецтва: переконливість справді — художнього твору цілковито незаперечна і підпорядковує собі навіть те серце, що чинить їй опір. Політичну промову, настирливу публіцистику, програму соціального життя, філософську систему ще можна побудувати на зовнішній вигляд гладенько, гармонійно і на помилці, і на брехні; що приховано, що спотворено — не зразу дається збагнути. А вийде на суперечку протиспрямована промова, публіцистика, програма, інакшеструктурна філософія — і все знову таке саме гармонійне і гладеньке, і знову зійшлося. Тому довіряють до них є — і довіря немає.

Намарно те верзеться, що до серця не береться.

Натомість твір мистецький свою перевірку несе сам у собі: концепції вигадані, силувані, не витримують іспиту образами: розсипаються ті й інші, виявляються кволими, блідими, нікого не переконують. А твори, що зачерпнули істини і продемонстрували її нам сконденсованою живою, захоплюють нас, приобщають до себе владно і ніхто, ніколи, навіть через віки, не з'явиться їх заперечити. Тож, може, ця стара триєдність Істини, Добра і Краси — не просто собі парадна ветха формула, як здавалося нам у добу нашої самовпевненої матеріалістичної юности? Якщо верхів'я цих трьох дерев сходяться, як заповняють дослідники, але надто виразні, надто прості пагони Істини й Добра задавлено, повідрубано, їх не пропускають, — то, може, химерні, непровіщені, несподівані пагони Краси проб'ються й здіймуться у те саме місце, і так виконують працю за всіх трьох?

І тоді не помилкою на слові, лише пророцтвом написано в Достоевського: «Світ урятує краса»? Адже йому дано було багато бачити, осявало його дивовигодно.

І тоді мистецтво, література справді можуть допомогти сучасному світові? Той дріб'язок, що мені пощастило з роками в цьому завданні добачити, я спробую викласти сьогодні тут.

На цю кафедру, з якої читається Нобелівська лекція, кафедру, що надається не кожному письменникові, та й то лише раз у житті, я зійшов не по трьох-чотирьох прокладених щаблях, а по сотнях, навіть тисячах їх — неступальних, уривистих, ожеледних, з темряви й холоду, де мені судилося заціліти, а інші — можливо, обдарованіші, сильніші від мене — загинули. З них лише деякого зустрічав я особисто серед Архіпелагу Гулагу, розсипаного масово дрібних островів, де під жорнами стежень і недовір'я не з кожним розбалакався, про інших тільки чув, ще про інших лише здогадувався. Ті, хто упірнув у цю прірву вже з літературним іменем — принаймні відомі, —

та скільки непізнаних, ніколи публічно не названих! і майже-майже нікому не пощастило вернутися. Уся національна література лишилася там, похована не тільки без домовини, а навіть без білизни, гола, з биркою на пальці ноги. Ні на мить не припинялася російська література, — а збоку здавалася пустелею. Там, де міг би рости дружній ліс, залишилося після всіх лісовирубів два-три дерева, що їх випадково оминули.

І мені сьогодні, у супроводі тіней поляглих, і з похиленою головою пропускаючи поперед себе на це місце інших, колись достойних, мені сьогодні — як мені вгадати й висловити, що хотіли б сказати вони?

Цей обов'язок давно тяжів на нас, і ми його розуміли. Словами Володимира Соловйова:

Але і в ланцюгах ми маєм довершити Той круг, що нам накреслили боги. У виснажливих таборових перебродах, у колоні в'язнів, уві млі вечірніх морозів, що просвічують цепками ліхтарі — не раз підступало нам до горла, що хотілося вигукнути на весь світ, якби світ міг почути кого-небудь між нас. Тоді здавалося це дуже зрозумілим: що скаже наш щасний посланець — і як відразу чутливо відізветься світ. Виразно наповнювали наш круговид і матеріальні об'єкти і душевні порухи, і в нероздвоєваному світі їм не вбачалося переваги. Ті думки прийшли не з книжок і не були запозичені задля доладності: у тюремних камерах і біля лісових вогнищ вони склалися в розмовах з людьми, тепер померлими, тим життям перевірені, звідти зросли.

Коли ж зменшився зовнішній тиск — розширився мій і наш круговид, і поступово, бодай крізь щілину, стало можливим побачити та пізнати той «весь світ». І навдивовижу для нас виявився «весь світ» зовсім не таким, яким уявляли його: не тим живе, не туди йде, на болотяну драговину витукує: «Яка чарівна галєвина!», на бетонні нашійні диби: «Яке витончене намисто!», а де ко-

тяться в одних незриданих сльози, там інші підтанцювують безжурному мюзікулу.

Як же це сталося? Звідки ж зазяяла ця прірва? Чи нечувств'єнні були ми? Чи нечувств'єнний світ? Чи це — від різниці мов? Чому не всяку ясну мову люди здатні почути один від одного? Слова перестають звучати і опливають як вода — без смаку, без кольору, без запаху. Без сліду. Мірою того, як я це розумів, змінювався і змінювався з роками склад, і зміст, і тон моєї можливої промови. Моєї сьогоднішньої промови. І вже мало вона подібна до тієї вимріяної в морозні таборівечори.

Споконвіку людина складена так, що її світогляд, якщо тільки він не навіяний гіпнозом, її мотивування та шкала оцінок, її вчинки й наміри визначає її особистий та груповий життєвий досвід. Як каже російське прислів'я:

Не вір рідному братові, вір своєму окові зизуватому. І це — найздоровіша основа для розуміння всього, що нас оточує, та нашої поведінки в ньому. І протягом довгих віків, поки наш світ був глухо загадково розкиданим, аж поки не пронизався він єдиними лініями зв'язку, не обернувся в єдину спазматично пульсуючу грудку, — люди безпомилково керувалися своїм життєвим досвідом у своїй обмеженій околиці, у своїй громаді, у своєму суспільстві, нарешті і на своїй національній території. Тоді існувала можливість окремим людським оком бачити й приймати певну загальну шкалу оцінок: що визнається середнім, що неймовірним, що жорстоким, що поза межею лиходійства, що чесністю, що злудою. І хоч надто по-різному жили розкидані народи, і шкали їхніх оцінок могли різко не співпадати, як не співпадали їхні системи мір, — ці розбіжності дивували тільки мандрівників, та потрапляли як дивовижі до журналів, не несучи жодної небезпеки людству, ще не єдиному.

Та ось за останні десятиріччя людство непомітно, раптово стало єдиним — багатонадійно єдиним і не безпечно єдиним,

так що потрясіння і запалення однієї його частини майже блискавично передаються іншим, що іноді не мають проти того жодного імунітету. Людство стало єдиним — проте не так, як колись були тривало єдиними громада або нація; не шляхом поступового життєвого досвіду, не через власне око, доброзичливо назване «зизуватим», навіть не завдяки рідній зрозумілій мові, а поверх усіх бар'єрів, через міжнародні радіо та пресу. На нас суне навала подій, півсвіта за хвилину дізнається про їхній виплеск; але мірок вимірювати ті події та оцінювати їх згідно законів невідомих нам частин світу не доносять до нас і не можуть донести через етер і в газетних листках: ці мірки занадто довго і особливо відстоювалися й засвоювалися в особному житті окремих країн і суспільств; вони нашвидку непереносні. У різних країнах до подій прикладають власну, вистраждану шкалу оцінок — і не поступально самовпевнено судять лише згідно своєї шкали, а не за якоїсь чужої.

І таких різних шкал у світі якщо не безліч, то в кожному разі декілька: шкала для ближчих подій і шкала для дальніх; шкала старих суспільств і шкала молодих; шкала благополучних і неблагополучних. Поділи шкал кричуще не співпадають, рясніють, колотять нам очі, і, щоб нам не було боляче, ми відпекуємося від усіх чужих шкал, мов від заблуду, мов від безуму, — і весь світ упевнено судимо за своєю домашньою шкалою. Через те здається нам більшим, болючим і нестерпним не те, що насправді більше, болючіше й нестерпніше, а те, що до нас ближче. А все дальнє, що не згрожує нині докотитися до порога нашого дому, визнається нами з усіма його стонами, задшеними криками, загубленими долями, ба навіть з мільйонами жертв — загалом за цілком терпиме і пристойних розмірів.

В одній країні під час переслідувань, які не поступаються древньо-римським, віддали життя за віру й Бога сотні тисяч безмовних християн. В іншій півкулі один безумець (і напевно він не самот-

ній) мчить через океан, щоб ударом ста-лі в первосвященника звільнити нас від релігії! За своєю шкалою він так розра-хував за всіх за нас! Те, що за одною шкалою уявляється здала принадою блаженною свободою, те за другою шкалою зблизка відчувається як прик-рий примус, що кличе перекидати авто-буси. Те, що в одному краї мріялося б як неправдоподібний добробут, те в іншому краї обурає як дика експлуатація, кот-ра вимагає негайного страйку. Різні шка-ли для стихійних нещасть: повинь, що забрала двісті тисяч жертв, здається дрібнішою від нашого міського випадку. Різні шкали для образи особистости: де принижус навіть ірєнічна посмішка чи відсторонювальний рух, де і жорстоке побиття вибачають як невдалий жарт. Різні шкали для покарань, для злочинів. За однією шкалою — арешт на місяць або висилка на село, або «карцер», де годують білими булочками та молоком — потрясають уяву, заливають гнівом га-зетні шпальти. А за іншою шкалою зви-чайні й вибачальні — і тюремні строки на 25 років, і карцери, де на стінах лід, проте роздягають до білизни, і будинки божевільних для здорових, і прикордон-ні розстріли нерозумних людей, котрі все чомусь і кудись тікають. Особливо спо-кійно серцеви за той екзотичний край, звідки й події до нас не доходять ніякі, а лише пізні плоскі здогади малочисель-них кореспондентів.

І за цю двоїстість, за це остовпіле не-розуміння чужого дальнього горя не можна звинувачувати людський зір: так збудовано людину. Та для цілого людст-ва, стисненого в суцільну грудку, таке взаємне нерозуміння загрожує зблизкою й бурхливою загибеллю.

Коли існує шість, чотири, навіть дві шкали, не може бути єдиного світу, єди-ного людства: нас розірве ця різниця ритму, різниця коливань. Ми не вживе-мо на одній Землі, як не пожилець лю-дина з двома серцями. Та хто ж і як сполучить ці шкали? Хто створить люд-ству єдину систему відрахунку для зло-чинів і добродійств, для нестерпного і

терпимого, як вони розмежовуються сьо-годні? Хто прояснить людству, що справ-ді є тяжке й нестерпне, а що тільки зблизка намулює нам шкіру — і спря-мує гнів на те, що більш страшне, а не на те, що найбільшче? Хто зумів би пе-ренести таке розуміння через грань влас-ного людського досвіду? Хто зумів би косному впертому людському еству при-щепити чужі дальні горе і радість, розу-міння масштабів і заблудів, ніколи не пережитих ним самим? Безсилі тут і пропаганда, і примус, і наукові докази.

Та, на щастя, такий середник у світі є! Це мистецтво. Це література.

Приступне їм таке чудо: подолати по-рочну властивість людини вчитися лише на власному досвіді, так що намарно проходить для неї досвід інших. Від лю-дини до людини, поповнюючи її кудий земний час, мистецтво переносить цілком вантаж чужого довгого життєвого досві-ду з усіма його тягарями, фарбами, со-ками, втілює досвід, пережитий іншими, — і дає засвоїти як власний.

І навіть більше, набагато більше: і країни, і цілі континенти повторюють по-милки одне одного із запізненням, буває й на сторіччя, коли здається — усе так наочно видно! аж ні: те, що одні народи вже пережили, обдумали й відкинули, раптом відкривають інші як найновіше слово. І тут також: Єдиний замітник не пережитого нами досвіду — мистецтво, література. Дана їм подиву гідна здат-ність: через відмінність мов, звичаїв, гро-мадської структури переносити життєвий досвід від цілої нації до цілої нації — ні-коли не переживаний цією другою тяжкий життєвий багатодесятирічний національ-ний досвід, у крапцю разі обєрігаючи цілу націю від зайвого або помилкового, або навіть згубного шляху, і тим скоро-чуючи вигини людської історії.

Про цю велику благословенну власти-вість мистецтва я настирливо нагадую сьогодні з Нобелівської трибуни.

І ще в одному неочіненному напрямку переносить література незаперечний сконденсований досвід: від покоління до покоління. Так вона стає живою пам'ят-

тю нації. Так вона зігріває у собі й бе-реже її втрачену історію — у вигляді, що його не можна спотворити чи оббре-хати. Тим самим література разом із мо-вою зберігає національну душу. (Остан-нім часом модно говорити про нівелю-вання націй, про зникнення народів у кітлі сучасної цивілізації. Я не згоден із тим та обговорення того — окреме пита-ння, тут же доречно лише сказати: зник-нення націй збіднило б нас не менше, ніж якби всі люди уподібнилися на один характер, на одне обличчя. Нації — це багатство людства, це узагальнені його особистости, найменша з них несе свої особливі барви, криє в собі особливу грань Божого задуму).

Та лихо тій нації, в котрій літературу переривас втручання сили: це — не про-сто порушення «свободи друку», це — замкнення національного серця, посічен-ня національної пам'яті. Нація не пам'я-тає сама себе, нація втрачає духову єд-ність — і, не зважаючи на спільну ніби-то мову, співвітчизники перестають ро-зуміти один одного. Відживають і вми-рають німі покоління, не розповівши про себе ні самим собі, ні нащадкам. Коли такі майстри, як Ахматова або Замятін, на все життя замуровані живцем, при-речені до могили творити мовчки, не чу-ючи відгону на своє написане — то це не лише їхнє особисте лихо, а лихо всі-єї нації, небезпека для всієї нації. А в деяких випадках — і для всього людства: коли від такого мовчання перестав бути зрозумілою і вся історія.

У різні часи в різних країнах палко, і сердито, і вишукано сперечалися про те, чи повинні мистецтво і мистець жити самі для себе, а чи вічно глум'ятати свій довг перед суспільством і служити йому, хоч і не улєреджено. Єважаю, що тут нема про що сперечатися, проте не під-носитиму знову низки доказів. Одним із найблискупіших виступів на цю тему була Нобелівська ж таки лекція Альбер-та Камю — і до її висновків я радо при-єднуюся. Так, російська література про-тягом десятиріч мала цей нахил — не задивлятися занадто самій на себе, не

втити надто безтурботно, і я не соромлюся що традицію продовжувати мірою моїх сил. У російській літературі здавна прищепилося нам уявлення, що письменник багато чого може в своєму народі — і мусить.

Не будемо порушувати права мистця виявляти виключно власні переживання та самоспостереження, нехтуючи все, що діється в решті світу. Не будемо вимагати від мистця, — але докорити, але попрохати, але покликати і поманити дозволено буде нам. Бож лише частково він розвиває свою обдарованість сам, більшою мірою вона вдмухнена в нього від народження готовою — і разом із талантом покладено відповідальність на його свободну волю. Припустимо, мистець нікому нічого не винен, та боляче бачити, як може він, увиходячи в самостворені виміри чи простори суб'єктивних примх, віддавати реальній світ у руки людей корисливих, а то й нікчемних, а то й безумних.

Виявився наш двадцятий вік більш жорстоким, ніж попередні, і першою його половиною не скінчилися все страшене в ньому. Ті ж самі старі печерні почуття: пожадливість, заздрість, негумовність, взаємна недоброзичливість, на швидку приймаючи різні псевдоніми на зразок клясової, расової, масової, профспілчанської боротьби рвуть і шматують наш світ. Печерне неприйняття комармісів піднесено до теоретичного принципу і вважається добродійністю ортодоксальності. Воно вимагає мільйонних жертв у нескінченних громадянських війнах, воно настирливо гуде нам у душу, що нема загальнолюдських усталених понять добра й справедливості, що всі вони швидкоплинно міняються, отже, завжди слід чинити так, як вигідно твоїй партії. Будь-яка професійна група, як тільки знаходить нагоду увіреати шматок, навіть і не зароблений, навіть зайвий, тут же урве його — а там, нехай і все суспільство розвалиться.

Амплітуда жбурлянь західного суспільства, якщо дивитися збоку, наближається до тієї межі, за якою система

стає нестабільною і мусить розвалитися. Щораз менше обмежуючись рамками багатовікової законности, нахабно й переможно крокує по всьому світі насильство, не турбуючись, що його неплідність уже багато разів у історії виявлена і доведена.

Тріумфує навіть не звичайна брутальна сила, а її голосне мов труба виправдання: заливає весь світ нахабне переконання, що сила може все, а правда — нічого. Біси Достоевського — здавалося, провінційна кошмарна фантазія минулого сторіччя, у нас на очах розлазяться по всьому світі, в такі країни, де й уявити їх не могли — і ось викраденням літаків, захопленням закладників, вибухами й пожежами останніх років сигналізують про свою рішучість — струснути й знищити цивілізацію. І це повною мірою може вдатися їм. Молодь — у тому віці, коли ще нема іншого досвіду крім сексуального, коли за плечима ще нема років власних страждань і власного розуміння, захоплено товче наші російські запламовані старі погляди дев'ятнадцятого віку, а здається їй, ніби відкриває щось нове. Новоявлену гунвейбінівську деградацію до нікчемства приймає вона за радісний зразок. Берхоглядне розуміння одвічного людського ества, наївна переконаність сердець, які ще не жили: ось цих лютих пожадливих гнобителів проженемо, а наступні (ми!), відклавши гранати й автомати, будуть справедливіші і співчутливіші. Чом би не так! А хто пожив — не розуміє, хто міг би цій молоді заперечити — багато хто не сміє заперечувати, навіть запобігають, тільки б не здаватися «консерваторами» — знову явище російське, дев'ятнадцятого віку, Достоевський називав його РАБСТВОМ У ПЕРЕДОВИХ ІДЕЙОК.

Дух Мюнхену анітрохи не відійшов у минуле, він не був коротким епізодом. Я насмілюся навіть сказати, що дух Мюнхену домінує в двадцятому віці. Переляканий цивілізований світ перед натиском вищерепого варварства, що раптом повернулося до нас, не знайшов ні-

чого іншого протиставити йому, як поступки та посмішки. Дух Мюнхену це хвороба волі благополучних людей, це повсякденний стан тих, хто віддався жадобі благоденства усякою ціною, віддався матеріальному добробуту як головній меті земного існування. Такі люди — а їх велика кількість у сучасному світі — вибирають пасивність і відступ, аби тільки довше протривало звичне життя, аби не сьогодні переступити в суворість, а завтра, дивись, проміне. (Та ніколи не проміне! — тільки лютошою буде розплата за боягузство. Мужність і перемога приходять до нас лише коли ми зважимося на жертви).

А ще нам загрожує загибеллю, що фізично стисненому світові не дають злитися духово, не дають молекулам знання і співчуття перескакувати з однієї половини в другу. Це лиха небезпека: перегинання інформації між частинами планети. Сучасна наука знає, що перетин інформації — це шлях ентропії, загального руйнування. Перетин інформації робить примарними міжнародні підписи й договори: всередині заглушеної зони будь-який договір дуже легко перетлумачити, а це простіше забути, він ніби й не існував ніколи. (Це Оруел прекрасно зрозумів). Всередині заглушеної зони живуть ніби й не мешканці Землі, а марсіанський експедиційний корпус, вони нічого доладу не знають про решту Землі і ладні піти топтати її в святому переконанні, що «визволяють».

Чверть сторіччя тому з великими наддіями людства народилася Організація Об'єднаних Націй. Та ба! в неморальному світі виросла неморальною й вона. Це не Організація Об'єднаних Націй, а лише Організація Об'єднаних урядів, де зрівняно і вільно обраних, і силоміць накинених і тих, що збройно захопили владу. Корисливою упередженістю більшої ООН ретельно турбується про свободу одних народів, занедбуючи свободу інших. Догідливим голосуванням вона відкинула розгляд приватних скарг — стогонів, криків і молій поодиноких

маленьких Просто Людей — занадто дрібних комашок для такої великої організації. Свій найліпший за двадцять п'ять років документ — Деклярацію Прав Людини, ООН не спромоглася зробити обов'язковим для урядів, умовою їхнього членства — і так віддала маленьких людей на волю необраних ними урядів.

Здавалося б: образ сучасного світу весь у руках учених, усі технічні кроки людства вирішують вони. Здавалося б: саме від всевітньої співдружності вчених, а не від політиків, має залежати, куди світові прямувати. Тим більше, що приклад одиниць показує, як багато вони могли б зрушити всі разом. Але ні, вчені не виявили яскравої спроби стати важливою самостійною силою людства. Цілими конгресами заслонюються вони від чужих страждань: утульніше залишатися в межах науки. Той самий дух Мюнхену розвісив над ними свої знесилюючі крила.

Які ж у цьому жорстокому, динамічному, вибуховому світі, на межі його десятих загибелей — місце і роля письменника? Аджке ми зовсім не шлемо ракет, не котимо навіть останнього підсобного возика, ми цілковито зневажені тими, хто шанує лише саму матеріальну міць. Чи буде природньо й нам також відступити, зневірившись в непохитності добра, в неподільності правди, і тільки сповідати світові свої гіркі сторонні спостереження, як безнадійно спотворилося людство, як здригнули люди і як тяжко серед них самотнім тонким красивим думкам?

Але й цього багатства немає в нас. Раз узявшись за слово, вже потім ніколи не відхилитися: письменник — не сторонній суддя своїм співвітчизникам і сучасникам, він — співвинуватець у всьому злі, скоеному в нього на батьківщині або його народом. І якщо танки його батьківщини залили кров'ю асфальт чужої столиці — то бурі плями навіки заляпали обличчя письменника. І якщо фатальної ночі задушили сонного довірливого друга — то на долонях письменника — синці від тієї мотузки. І якщо юні його

співфрамадани розв'язно деклярують перевагу розпусти над скромною працею, віддаються наркотикам або хапають закладників — то перемішується цей сморід з диханням письменника.

Чи знайдемо ми зухвальство заявити, що ми не несемо відповідальності за вирозки сучасного світу?

Проте підбадьорює мене живе відчуття світової літератури як єдиного великого серця, схвильованого турботами та злигоднями нашого світу, хоч і по-різному уявлюваними й баченими в кожному його кутку.

Окрім споконвічних національних літератур, існувало і в минулі віки поняття світової літератури — як такої, що огинає вершини національних і є сукупність літературних взаємовпливів. Та ставалася затримка в часі: читачі й письменники пізнавали письменників іншомовних із запізненням, іноді столітнім, так що і взаємні впливи запізнювалися, отож обрис національних літературних вершин проступав уже в очах нащадків, не сучасників.

А сьогодні між письменниками однієї країни та письменниками й читачами іншої існує взаємодія, якщо не моментальніша, то близька до того, я на собі відчуваю це. Не друковані, на жаль, на батьківщині мої книги, не зважаючи на поспішні і часто кепські переклади, швидко знайшли чутливого світового читача. Критичному аналізу їх присвятився такий видатний письменник Заходу, як Генріх Белль. Усі ці останні роки, коли моя праця і свобода не пропали, трималися всупереч законам тяжіння ніби в повітрі, ніби ні на чому — на невидному, німому натягові співчутливої громадської плівки, — я з вдячною теплотою, цілком несподівано для себе зазнав підтримки і світового братства письменників. У день мого п'ятдесятиріччя я був здивований, діставши поздоровлення від відомих європейських письменників. Жоден тиск на мене вже не проходив непомічений.

Під час небезпечних для мене тижнів

виключення з письменницької спілки мур оборони, висунений видатними письменниками світу, забезпечив мене від найгірших переслідувань, а норвезькі письменники та художники на випадок вигнання з батьківщини, яке мені загрожувало, гостинно готували мені притулок. Нараешті, і саме висунення мене на Нобелівську премію порушено не в тій країні, де я живу й пишу, порушили його Франсуа Моріак та його колеги. А пізніше цілі національні письменницькі об'єднання висловили мені підтримку.

Тоді я зрозумів і відчув на собі: світова література вже не абстрактна лінія обгинання, вже не узагальнення, створене літературознавцями, а певного роду загальне тіло й загальний дух, жива сердечна єдність, в якій відбувається зростаюча духовна єдність людства. Ще багряніють державні кордони, розпечені дротами зі струмом і автоматними чергами, ще деякі міністерства внутрішніх справ уважають, що й література — «внутрішня справа» підвідомчих їм країн, ще виставляються газетні заголовки: «не їхнє право втручатися в наші внутрішні справи!», — а тимчасом внутрішніх справ взагалі не залишилося на нашій тісній Землі! І рятунок людства тільки в тому, щоб усіх стосувалося все: людям Сходу щоб було б поспіль небайдуже, що думають на Заході, людям Заходу — поспіль небайдуже, що діється на Сході. І художня література — з найтонших, найчутливіших іструментів людського ества, одна з перших уже запозичила, засвоїла, підхопила це відчуття зростаючої єдності людства.

І ось я впевнено звертаюся до світової літератури сьогоднішнього дня — до сотень друзів, котрих ні разу не зустрів навч і, може, ніколи не побачу.

Друзі! А спробуймо допомогти ми, якщо ми чогось варті! В своїх країнах, що їх шматують різноголосиці партій, рухів, каст та груп, хто ж споконвіку був силою не роз'єднуючою, а об'єднуючою? Таке, за самою суттю, становище письменників: виразників національної мови — головної скріпи нації, і самої землі,

що її займає народ, а в щасливих випадках і національної душі.

Я думаю, що світовій літературі під силу в ці тривожні часи людства допомогти йому правильно пізнати самого себе всупереч тому, що впоюють упереджені люди та партії; перенести сконденсований досвід одних країв — іншим, так, щоб перестало у нас двоїтися й миготіти в очах, сумістилися б поділи шкал, і одні народи пізнали б правильно і стисло справжню історію інших з тією силою пізнавання і більшого відчуття, немовби пережили її самі — і тим самим були б охоронені від запізнених помилок. А самі ми при цьому, можливо, зуміємо розвинути в собі і світовий зір: центром ока, як і кожна людина, бачучи близьке краями ока почнемо сприймати й те, що діється в решті світу. І зіставимо і дотримаємо світових пропорцій.

І кому ж, як не письменникам, висловити докір не лише своїм невдалим правителям (у деяких державах — це найлегший хліб, цим займається кожен, кому не ліньки), але — і своєму суспільству, чи то в його лякливому приниженні, чи то в самовдоволеній слабкості, але — і легковажним витівкам молоді, і юним піратам із піднесеними ножами!

Скажуть нам: що ж може література супроти безжалючого натиску відвертого насильства? А: не забудьмо, що насильство не живе саме і не здатне жити саме: воно неодмінно сплетене з брехнею. Поміж ними найбільш родинний, найбільш природний глибокий зв'язок: насильству нічим прикритися, крім брехні, а брехні нічим утриматись, окрім насильства. Кожен, хто одного разу проголосив насильство своїм методом, неминуче

мусить обрати брехню своїм принципом. При народженні насильство діє відкрито і навіть пишається собою. Та ледве воно зміцніє, і утвердиться, воно відчуває розрідженість повітря довкола себе й не може існувати інакше, як затуманюючись брехнею, прикриваючись її солодкомовністю. Воно вже не завжди, не обов'язково просто душить за горло, частіше воно вимагає від підвладних тільки присяги брехні, тільки співучасті у брехні.

І простий крок простої мужньої людини: не брати участі у брехні, не підтримувати фальшивих дій! Хай це приходить у світ і навіть панус в світі — але не через мене. А письменникам і художникам приступне щось більше: перемогти брехню! Тож у боротьбі з брехнею мистецтво завжди перемало — вочевидь, незаперечно для всіх! Проти багатьох речей у світі може встояти брехня — лише не проти мистецтва.

А ледве розвіяно буде брехню — огідно відкриється нагота насильства — і насильство спорохнявіле впаде.

Ось чому я думаю, друзі, що ми здатні допомогти світові в його пекучий час. Не відпекуватися, посилатися на беззбройність, не віддаватися безтурботному життю — а вийти на бій!

Російська мова полублює прислів'я про правду. Вони наполегливо висловлюють чималий тяжкий народний досвід, іноді разоче:

ОДНЕ СЛОВО ПРАВДИ ВЕСЬ СВІТ ПЕРЕВАЖИТЬ.

Ось на такому уявно-фантастичному порушенні закону збереження мас енергій базується і моя власна діяльність, і мій заклик до письменників усього світу.

МІНІАТЮРИ

Спосіб рухатись

Що був кінь? Той, що грав вигнутою спиною, рубав копитами, кінь з розпущеною гривою, з розумним палаючим оком.

Що був верблюд? Двогорбий лебідь, повільний мудрець з усмішкою пізнання на круглих губах.

Що був навіть чорноморденький ішачок з його терплячою твердістю, живими ласкавими вухами...

А ми винайшли ось це найпотворніше із створінь земних на шістьох гумових лапах, з мертвими скляними очима, тупим ребристим рилом, горбате залізною скринкою.

Воно не заірже про радість степу, про пахощі трав, про любов до кобиліці або господаря. Воно постійно скрегоче залізом та плює, плює фіялковим смердючим димом.

Ну, що ж! Які ми, — такий і наш спосіб рухатись.

В'язова колода

Ми пиляли дрова. Взяли в'язову колоду — скрикнули: з того часу, як прикорінь минулого року зрізали, і тягли трактором, і розпиляли на кругляки, і жбурляли в баржі і кузовах, і накочували в штабелі, і вивертали на землю — а в'язова колода не піддалася!

Вона пустила з себе свіжу зелену парость — цілий майбутній в'яз або гілку густошумливу.

Вже колоду покладали на козли, як на плаху, та не відважувалися врзатися в шию пилою: як же пиляти її? Чейже вона також хоче жити! Чейже ось як вона хоче жити — більше від нас!

Дихання

Вночі був дощик, і тепер небом переходять хмарини, здерідка легенько бризне.

Я стою під яблунею, що відцвітає, — і дишу.

Не сама яблуня, але й трави навкіл бубнявють після дощу — немає назви тій солодкій духмяності, яка напуває повітря. Я її втягаю всіма легеньками, відчуваю пахощі всіма грудьми, дишу, дишу, то з відкритими очима, то з заплющеними, не знаю, як ліпше.

Оце, мабуть, та воля, — та єдина, але найдорожча воля, якої позбавляє нас тюрма: дихати так, дихати тут. Жодна їжа на землі, жодне вино, ані навіть жіночий поцілунок не солодші від цього повітря, напоеного цвітінням, вогкістю, свіжістю.

Хай це тільки малесенький садок, затиснений звірячими клітками п'ятиповерхових будинків.

Я перестаю чути стрілянину мотоциклів, завивання радіол, бубни гучномовців. Поки можна ще дихати після дощу під яблунею — можна ще й пожити!

Мандруючи понад Окою

Пройшовши польовими дорогами середньої Росії, починаєш розуміти, в чому ключ миротворчого російського пейзажу. Він — у церквах. Що позбігали на пагорки, зійшли на пагорби, що царівнами білими та гарними повиходили до широких рік, дзвіницями струнками, виточеними, різьбленими підвелися над солом'яною та гонтовою повсякденністю — вони здалеку-здалеку кивають одна одній, вони з сіл відокремлених, одно одному невідомих, піднялися до єдиного неба.

І де б ти не брів, полем чи луками, оддалік від усякого житла, ніколи ти не сам: поверх лісової стіни, поверх складених скирд, і самої земної округлості завжди манить тебе манівка дзвіниці то з Горок Ловецьких, то з Любичів, то з Гавриловського.

Але ти заходиш у село й переконаєшся, що то не живі, а забиті вітали тебе здала. Хрести давно позбирано або покривлено, обідрана баня зле кістяком з поіржавленими ребрами; росте бур'ян на дахах і в розколинах мурів, мало де зберігся цвинтар довкола церкви, а то позвалювано хрести, вивернуто могили; завіттарні образи позмивані дощами десятиліть, поспісвані сороміцькими написами.

У бабинці — бочки з соляркою, до них завертає трактор. Але грузовик заїхав кузовом у двері притвору, бере мішки. В тій церкві дриготять машини. Ця просто замкнена, безмовна. А ще в одній і ще в іншій — клюбнї: «Доб'ємося високого удою!», «Поєма про море», «Великий подвиг».

І завжди люди були користолюбці, часто недобрї. Але лунав дзвїн вечірній, плив над селом, над полем, над лісом. Нагадував він, що треба лишити дріб'язкові земні справи, віддати час і віддати думки — вічності. Цей дзвїн, що дійшов до нас лише в одному старому мотиві, піднімав людей, не давав їм опуститися на чотири ноги.

У це каміння, в ці дзвіниці наші предки вкляли усе своє найкраще, все своє розуміння життя.

Колупай, Вітько, довбай, не шкодуй!

Кіно буде о шостій, танці о восьмій. . .